

Гриценко Л. Л.

*д.е.н., доц., професор,
кафедра фінансів і кредиту Сумського державного університету,
Україна; e-mail: gricenko-l@ukr.net*

Роєнко В. В.

*к.е.н., доцент,
кафедра економічної кібернетики Сумського державного університету,
Україна; e-mail: vroienko@gmail.com*

Боярко І. М.

*к.е.н., доцент,
начальник науково-дослідної частини
ДВНЗ "Університет банківської справи"
Україна; e-mail: boyarko@ukr.net*

ІНСТИТУЦІЙНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ РОЛІ ДЕРЖАВИ В АКТИВІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Анотація. У статті досліджено генезис наукової думки щодо ролі та місця держави в інвестиційному процесі. При вивченні різних точок зору інституціоналістів зосереджено увагу на доцільності інвестиційної взаємодії держави з приватним бізнесом. Узагальнено наукові погляди на сутність, напрямки та інструменти такої взаємодії, сформовані в межах теорії інституціоналізму.

Ключові слова: держава; бізнес; взаємодія держави та бізнесу; інвестиційна політика; інституціоналізм.

Формул: 0; рис.: 0; табл.: 0; бібл.: 17

Hrytsenko L.L.

*Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Finance and Credit of Sumy State University, Ukraine;
e-mail: gricenko-l@ukr.net*

Roienko V.V.

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Chair of Economic Cybernetics of Sumy State University, Ukraine;
e-mail: vroienko@gmail.com*

Boiarko I.M.

*PhD (Economics), Associate Professor, Chief of the Research department
Banking University, Ukraine;
e-mail: boyarko@ukr.net*

INSTITUTIONAL BACKGROUND OF THE ROLE OF STATE IN INVESTMENT PROCESSES ACTIVATION

Abstract. The genesis of scientific approaches to the role of the state in the investment process is researched in the article. The analysis of the theoretical concepts of investment activity and the role of the state in the implementation of investment processes shows that there are no sufficient prerequisites for self-activation of investment processes and efficient reproduction of investment resources in the economy. The authors have substantiated that the key role of the formation and regulation of investment processes should be state. The authors have proved that ensuring the full implementation of the state social functions is impossible without the active involvement of the private sector resources, and therefore there is a need to improve the various forms and methods of interaction between the state and business in investment activity.

Keywords: state; business, state and business cooperation; investment policy; institutionalism.

JEL Classification: E14, E22

Formulas: 0; fig.: 0; tabl.: 0; bibl.: 17

Гриценко Л. Л.
д.э.н., доц., профессор,
кафедра финансов и кредита Сумского государственного университета,
Украина; e-mail: gricenko-l@ukr.net

Роечко В. В.
к.э.н., доцент,
кафедра экономической кибернетики Сумского государственного университета,
Украина; e-mail: vroienko@gmail.com

Боярко И. Н.
к.э.н., доцент, начальник научно-исследовательской части
ГБУЗ "Университет банковского дела"
e-mail: boyarko@ukr.net

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ ОБОСНОВАНИЕ РОЛИ ГОСУДАРСТВА В АКТИВИЗАЦИИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Аннотация. В статье исследован генезис научной мысли относительно роли и места государства в инвестиционном процессе. При изучении различных точек зрения институционалистов сосредоточено внимание на целесообразности инвестиционного взаимодействия государства с частным бизнесом. Обобщены научные взгляды на сущность, направления и инструменты такого взаимодействия, сложившиеся в рамках теории институционализма.

Ключевые слова: государство; бизнес; взаимодействие государства и бизнеса; инвестиционная политика; институционализм.

Формул: 0; рис.: 0; табл.: 0; библи.: 17

Постановка проблеми. Системний підхід дослідження проблем взаємодії держави і бізнесу в інвестиційній сфері поєднує та узгоджує погляди різних наукових шкіл, дозволяє ефективно налагоджувати взаємини між державним і приватним секторами економіки з врахуванням всієї складної системи соціально-економічних взаємозв'язків між ними, чисельних факторів та умов їх формування, які визначають очікувані соціально-економічні ефекти та ризики відповідних взаємин.

Особливе місце серед сучасних теоретичних концепцій обґрунтування ролі держави в активізації інвестиційних процесів займають теорії інституціоналізму (від лат. «institutio» – звичай, настанова), які не зосереджують увагу на дослідженні виключно економічних проблем, а розглядають їх у взаємозв'язку з соціальними, політичними, етичними, правовими та ін. Це дозволяє здійснити системне бачення механізмів формування суспільних проблем, забезпечення соціально-економічного розвитку та стійкого економічного зростання. Інституціоналісти прагнуть показати, що загальний стан суспільства, суспільне середовище безпосередньо впливають на хід економічного розвитку і намагаються врахувати цей вплив у процесі формування економічної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі теоретичного обґрунтування та розробці практичних пропозицій щодо розвитку інвестиційної політики та механізмів державного регулювання інвестиційних процесів присвячені праці таких відомих вчених, як В.Г. Варнавського [1], Є.Т. Гайдара [3], В.М. Гейця [4], С.Ю. Глазьева [16], А.А. Гриценка [5], Б.Є. Кваснюка [15], Дж. Кейнса [6], М.Д. Кондратьєва [7], Р. Коуза [8], В.С. Марцина [9], А. Маршалла [10], А.С. Музиченка [12] та ін.

В останні роки розгляду питань обґрунтування дієвих інструментів реалізації інвестиційних процесів приділяється значна увага з боку науковців та практиків. Однак, незважаючи на значну кількість наукових досліджень щодо реалізації інвестиційної політики на основі співробітництва держави і бізнесу та розвитку державно-приватного партнерства, дана проблема поки що залишається не вирішеною остаточно.

Метою статті є дослідження еволюції наукових поглядів на роль держави в інвестиційному забезпеченні розвитку національної економіки в межах теорії інституціоналізму.

Основні результати дослідження. В основі теорії інституціоналізму закладена теза про визначальну роль суспільних інтересів відносно приватних, а також необхідність реалізації державою економічної політики, яка базується на врахуванні соціальних, національних, етичних, екологічних та інших особливостей суспільства та потреб і інтересів окремих соціальних груп, бажань та психології окремих індивідумів.

Слід зауважити, що саме в межах теорії інституціоналізму найповніше досліджуються різні аспекти взаємодії між суспільними агентами, оскільки базові поняття – «інституція» та «організація» традиційно пов'язуються з процесом взаємодії. Так, наприклад, у роботі Д. Норта [14] подано наступні визначення поняття «інституція» – «правила гри в суспільстві, або точніше, придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію в певне русло. Вони структурують стимули в процесі людського обміну – політичного, соціального та економічного. Інституційна зміна визначає шлях, яким суспільства визначаються в часі» [14, 11–12]. Отже, саме інституції та відповідні інституційні обмеження, що охоплюють як заборону, так і умови здійснення певної діяльності у суспільстві, становлять основу, на якій відбувається людська взаємодія. У свою чергу, організації, якими є окремі органи влади, приватні підприємства, політичні партії та різного роду суспільні об'єднання, структурують людські взаємодії і створюються на даній інституційній основі. Вони складаються з групи індивідів, пов'язаних між собою спільним прагненням досягти певних цілей [14].

Інституціоналізм не базується на єдиній методології аналізу, тому висновки щодо сутності економічних процесів і впливу на них різноманітних соціальних інституцій не мають системного характеру. Відповідно, інвестиційна теорія інституціоналізму містить концепції поведінки фірм та вивчає вплив окремих складових на формування інвестиційного клімату.

Основи сучасного інституціоналізму було закладено Т. Вебленом [2], згідно з поглядами якого створення передумов для формування інституційно-технологічного суспільства передбачає цілеспрямоване державне регулювання для створення сприятливих економічних умов інвестування, при цьому завдання формування техноструктури економіки фінансується за рахунок державних інвестиційних видатків.

Також необхідно сказати про формування в межах інституціоналізму теорії інвестиційних імпульсів, згідно з якою держава, захищаючи інтереси суспільства в цілому та враховуючи національні пріоритети економічного розвитку, має свідомо та постійно інвестувати створення нових галузей економіки, а також сприяти розширенню зовнішніх ринків збуту та виходу на нові ринки ресурсів виробництва.

Значна увага проблемі визначення ролі держави в суспільстві приділяється дослідниками у межах соціально-правової течії інституціоналізму. Зокрема, на думку її засновника Дж. Коммонса [17], держава повинна управляти розвитком економіки, формуючи відповідні правове та економічне середовища, які спонукають до прогнозованої інвестиційної діяльності в пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку.

Проблематика формування державою інвестиційного клімату, механізмів взаємодії ендегенних та екзогенних факторів інвестиційного середовища, пошуку ефективних засобів державного регулювання інвестиційної активності у країні та управління процесами циклічного розвитку економіки достатньо глибоко опрацьована представниками кон'юнктурно-статистичної течії інституціоналізму. Так, на думку В. Мітчелла [11], поживлення інвестиційних процесів відбувається внаслідок економічної депресії, під час якої формуються ендегенні чинники інвестування. Державна економічна політика та діяльність держави у сфері виробництва суспільних благ належать до складу екзогенних чинників, дія яких безпосередньо не визначає характер перебігу інвестиційного процесу в економічному циклі. Проте вони здатні примушувати економіку реагувати на них завдяки поєднанню з ендегенними чинниками кумулятивного інвестиційного процесу. Саме тому, на

його думку, перед державою постає необхідність впливу й регулювання динаміки інвестицій та циклів, важливою складовою якого має бути економічне планування.

Інвестиційна теорія контрактної економіки, що має витoki з досліджень Р. Коуза [8], повністю трансформує суть самих інвестиційних витрат, наділяючи їх підвищеним соціальним значенням у частині забезпечення для держави можливості формувати відповідне економічне й політичне середовище для спрямування інвестиційних процесів у необхідне русло. Виходячи із загальносоціальних засад, інвестиційні витрати в суспільстві мають загальний характер; обсяг інвестиційних благ, створених суспільством, є обмеженим, що зумовлює потребу в державному контролі за їх раціональним використанням.

У своїх дослідженнях Р. Коуз значну увагу приділив вивченню проблеми виникнення трансакційних витрат, їх впливу на ефективність інвестиційних процесів, а також проблематиці екстернальних ефектів та інвестування для запобігання їх виникненню та усунення. При цьому важливе значення для сучасної методології обґрунтування потреби в державному інвестуванні та фінансового забезпечення соціально відповідальних інвестиційних проєктів має висновок, сформульований у теоремі Коуза. Базові положення цієї теореми передбачають, що зростання державних витрат на фінансування суспільних інвестиційних витрат, пов'язаних з усуненням екстернальних ефектів господарювання, забезпеченням стійкого соціально-економічного розвитку, є ефективним, якщо такі витрати не перевищують витрати, пов'язані з нестабільністю ринку, тобто очікувані збитки від існування зовнішніх негативних ефектів. Необхідний пошук оптимального рішення, що забезпечить найменші втрати для суспільства, враховуючи, що надмірне державне втручання погіршує інвестиційні можливості суспільства через зростання податків для забезпечення відповідного зростання бюджетних витрат.

Зауважимо, що саме теорія Р. Коуза заклала основи сучасної наукової методології обґрунтування ефективної взаємодії держави та бізнесу на принципах соціального партнерства, оскільки він першим запропонував можливість використання інвестиційних витрат, пов'язаних з усуненням екстернальних ефектів, не тільки як предмета інституційних обмежень, а й контрактних зобов'язань. Це передбачає знаходження державою суб'єктів господарювання, що беруть на себе зобов'язання усувати ці ефекти на певних умовах, запобігаючи зростанню соціальних інвестицій.

Згідно з теорією свідомого формування обмежувального чи сприятливого інвестиційного середовища та інвестиційною доктриною «технологічного детермінізму» важливою складовою інвестиційної стратегії держави є поєднання державного управління інвестиційними процесами та лібералізації іноземної підприємницької діяльності, що передбачає створення сприятливих умов для функціонування головних стратегічних інвесторів сучасної економіки – транснаціональних корпорацій. При цьому цілеспрямоване інвестування державою техногенних процесів і створення сприятливого інвестиційного клімату з метою залучення внутрішніх та іноземних інвестицій вимагає впровадження прогнозно-індикативного планування інвестиційної діяльності на державному рівні.

Синтезований, узагальнюючий погляд на всі існуючі теорії інвестиційної діяльності та роль у забезпеченні інвестиційного процесу держави дають сучасні концепції «постіндустріального суспільства», «суперіндустріального суспільства». Зокрема, на думку Дж. Гелбрейта [13], корпоратизація економіки як наслідок науково-технічної революції супроводжується суттєвою трансформацією місії корпорацій як бізнес-структур та ролі держави у забезпеченні соціально-економічного розвитку. Він доводить, що поведінка корпорації у світовому господарському просторі базується, насамперед, на суспільних, тобто державних інтересах. Функція захисту загальносуспільних інтересів поступово стає головною метою діяльності корпорацій. При цьому первинна роль держави переміщується з площини самостійного виконання соціальних функцій до забезпечення безризиковості корпоративної діяльності, створення умов, сприятливих для міжнародної діяльності

корпорацій, які здатні, переслідуючи власні інтереси, відстоювати національні економічні інтереси суспільства за межами країни.

Разом з тим слід зазначити, що такий підхід не передбачає звуження ролі держави в інвестиційних процесах, оскільки саме за рахунок державних інвестицій у першу чергу забезпечується техногенна перебудова суспільства, технічний прогрес, який є необхідною умовою для розвитку корпорацій. Крім того, держава виконує функцію трансформації суспільної свідомості за допомогою інституцій ідеології, права, моралі, освіти, медичного обслуговування, соціальних гарантій тощо. Дж. Гелбрейт наголошує на тому, що інвестиції держави в ці сфери дають не економічний, а соціальний ефект, що згодом позитивно позначатиметься на суспільній економічній діяльності.

Також одна з основних проблем, яку ставить інституційна теорія у зв'язку з поясненням ролі держави, полягає в специфікації і захисті прав власності. При цьому вихідною ідеєю є можливість підвищення ефективності в розміщенні інвестиційних ресурсів шляхом передачі монопольного права на силове спрямування інвестиційної активності одному із суб'єктів економічної діяльності, що володіє порівняльною перевагою в його здійсненні. Зокрема, в інституційній концепції дослідження феномену держави Д. Норта однією з найважливіших передумов аналізу ролі держави є наявність тісного взаємозв'язку між державою, правами власності та економічною ефективністю. Держава виникає як результат суспільного договору, за яким в обмін на винагороду у вигляді податків вона як економічний агент, що володіє порівняльною перевагою в здійсненні примусу, забезпечує суспільству специфікацію і захист прав власності.

Отже, він розглядав державу як специфічну організацію, що має певні порівняльні переваги перед іншими економічними агентами в здійсненні будь-якого виду діяльності, які зумовлені можливістю примусового впливу. Одним із варіантів застосування такого примусового впливу та реалізації наявних порівняльних переваг є спроможність держави формувати власні фінансові ресурси шляхом оподаткування інших агентів економічної системи. При цьому примусовий вплив держави полягає у можливості обмеження спектра дій, доступних одному індивіду (або групі) за допомогою впливу на його здатність реалізовувати прийняте ним рішення.

Порівняльні переваги держави у здійсненні примусу, про які відомо економічним агентам, утримують останніх від інвестицій у заборонений державою перерозподіл, спрямований на збільшення власного добробуту за рахунок добробуту інших членів суспільства. Єдиною функцією держави в таких умовах є виробництво суспільних благ, серед яких найбільшого значення набуває регламентація економічної діяльності і захист додержання встановлених правил економічної поведінки.

Нова інституційна теорія держави пропонує низку економетричних моделей, що характеризують поведінку держави та інших економічних агентів у процесі їх конкурентної взаємодії при виробництві та споживанні суспільних благ. Дані моделі дозволяють формалізувати процес прийняття рішення щодо інвестування коштів у соціальну сферу суспільного виробництва, ефективний розвиток якої є одним із пріоритетних завдань інвестиційної політики в сучасних умовах господарювання.

Найбільш відомими формальними моделями, що ілюструють механізми взаємодії держави та інших секторів економіки в нових інституційних теоріях, є модель Фіндлі-Уілсона і модель осілого бандита МакГира-Олсона. У моделі Фіндлі-Уілсона обсяг виробництва приватного сектора економіки визначається використанням трьох чинників виробництва, а саме: праці, капіталу і послуг держави зі специфікації та захисту прав власності. Модель осілого злодія МакГира-Олсона розглядає державу як інститут, що в обмін на податки укладає із суспільством угоду про забезпечення нею захисту прав власності та виробництва суспільних благ. У формальній моделі осілого бандита подано координаційні і мотиваційні наслідки існування держави як інституту, що перешкоджає досягненню ефективності за Парето.

У частині теоретичного обґрунтування концептуальних засад державного регулювання економіки інституціональний напрям економічної теорії запропонував два підходи – теорію узгодженого господарства (Я. Тинберген і Г. Мюрдаль) та теорію державного дирижизма (Фр. Перру). Теорія узгодженого господарства передбачає побудову механізмів взаємодії держави та бізнесу на основі добровільної згоди бізнесових структур виконувати рекомендаційні плани держави. У свою чергу, теорія державного дирижизма припускає, що для ефективного державного регулювання економіки потрібні індикативне державне планування і виборча економічна політика держави. Обидві теорії органічно поєднуються в сучасній практиці налагодження взаємин державних органів влади з представниками бізнесу з метою ефективної реалізації загальних цілей і завдань соціально-економічного розвитку та врахування суспільних потреб у процесі здійснення підприємницької діяльності суб'єктами господарювання.

Висновки. Підсумовуючи характеристику засад інституційних концепцій інвестиційної діяльності та ролі держави в забезпеченні соціально-економічного розвитку і регулюванні інвестиційних процесів, необхідно зазначити, що всі представники цього напрямку:

- наголошували на необхідності врахування впливу позаекономічних чинників активізації інвестиційної діяльності та її кумулятивного розгортання;
- вказували на об'єктивну зумовленість стимулюючого втручання держави в інвестиційні процеси;
- доводили, що роль держави в розгортанні інвестиційної діяльності полягає у створенні сприятливого інвестиційного клімату;
- до основних інституцій сприятливого інвестиційного середовища відносили поряд з економічними також інституційні та соціальні.

Історична ретроспектива теоретичних концепцій інвестиційної діяльності та ролі держави в реалізації інвестиційних процесів свідчить про відсутність в економіці достатніх передумов для самоактивізації процесів інвестування та ефективного відтворення інвестиційних ресурсів, що виступає вагомим аргументом на користь того, що провідним суб'єктом формування та регулювання інвестиційних процесів повинна бути держава. Разом з тим об'єктивна неспроможність держави забезпечувати повноцінне виконання соціальних функцій без активного залучення в цей процес ресурсів приватного сектора економіки вимагає активного використання різних видів взаємодії держави і бізнесу в інвестиційній діяльності.

Подальшого розвитку потребує комплекс питань, пов'язаних з розробкою ефективної моделі співробітництва держави та бізнесу при реалізації завдань інвестиційної політики.

Література

1. Варнавский, В. Г. Партнерство государства и частного сектора: формы, проекты, риски [Текст] / В. Г. Варнавский ; РАН, Институт мировой экономики и международных отношений. – Москва : Наука, 2005. – 315 с.
2. Веблен, Т. Теория праздного класса: экономическое исследование институций [Текст] / Т. Веблен. – Москва : Прогресс, 1984. – 367 с.
3. Гайдар, Е. Т. Государство и эволюция. Как отделить собственность от власти и повысить благосостояние россиян [Текст] / Е. Т. Гайдар. – Санкт-Петербург : Норма, 1997. – 224 с.
4. Геєць, В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку [Текст] / В. М. Геєць ; НАН України, Інститут економіки та прогнозування НАН України. – К., 2009. – 864 с.
5. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований [Текст] / Под ред. А. А. Гриценко. – Харьков : Форт, 2008. – 928 с.
6. Кейнс, Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег [Текст] / Дж. М. Кейнс. – Москва : Прогресс, 1978. – 494 с.
7. Кондратьев, Н. Д. Основные проблемы экономической статики и динамики. Предварительный эскиз [Текст] : монография / Н. Д. Кондратьев. – Москва : Наука, 1991. – 567 с.
8. Коуз, Р. Фирма, рынок и право [Текст] : пер. с англ. / Р. Коуз. – Москва : Новое издательство, 2007. – 224 с. – (Библиотека Фонда «Либеральная миссия»).
9. Марцин, В. С. Удосконалення державного регулювання інвестиційної діяльності в економіці України [Текст] / В. С. Марцин // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 5 (71). – С. 47–59.
10. Маршалл, А. Принципы экономической науки [Текст] / А. Маршалл. – Москва : Прогресс, 1993. – 594 с.

